

A kőrösi várjobbágyság a 13–15. században

A 14. századi Szlavónia legnagyobb megyéje Kőrös volt, területén korábban hét várispánság létezett: Csezmice (Česmica), Garics (Garić), Gerzence (Garešnica), Gordova (Grdjevac), Kemlék (Kalnik), Kőrös (Križevci) és Rojcsa (Rovišće).¹ Míg a Drávától északra fekvő országrészben a várispánságok története az 1350-es évek közepére véget ért és beleolvadtak a létrejövő nemesi megyékbe,² addig a Drávától délre önállóságuk kisebb-nagyobb töredékeit megőrizve még az 1450-es években is fennálltak. A magánföldesúri (Rojcsa)³ és egyházi kezelésbe került (Garics)⁴ várispánságok önállósága nagymértékben elsorvadt, a hozzájuk tartozó népeket uraik igyekeztek jobbágysorba süllyeszteni. Önállóságuk megőrzésére legnagyobb esélyük a végig királyi kezében maradó várispánságoknak volt. Kőrösben két ilyen találunk: a megyének is nevet adó Kőröst és Kemléket.

Kőrös várispánság központja a forrásokban 1223-tól említett Kőrösvár volt,⁵ ettől az időtől kezdve találkozunk a forrásokban a *comitatus* vezetőjének, a kőrösi ispánnak a nevével és tisztségével is.⁶ A forrásokból a Kőrös várához tartozó várjobbágyságokon kívül értesülünk várnépekről (*populi castri*),⁷ a *castrum* börtönőreiről,⁸ egyszer pedig a vár *pristaldusai* szerepelnek határosként.⁹ A 14. század elejére Kőrös *comitatus* magába olvasztotta a szomszédos várispánságokat, kialakítva ezzel a középkori Magyarország legnagyobb területű megyéjét.¹⁰ A megye élén a szlavónián által kinevezett ispán állt, akinek joghatósága – a mentességet élvezők kivételé-

¹ KRISTÓ 1988A. 311–318. Szlavóniában összesen 14 várispánság szerveződött. A fent felsoroltak Kőrös megye, Gora, Gorica, Podgorje, Marócsa, Oklics és Zágárb Zágárb megye, Zagorje pedig Varasd megye része lett. KRISTÓ 2003. 78.

² A magyarországi várispánságokra lásd ZSOLDOS 1999.

³ MÁLYUSZ 1984. 133–135.; NÓGRÁDY 2001. 73–82.

⁴ KRISTÓ 1988A. 314–315.

⁵ II. András a Kőrös várához tartozó Laga nevű földet adományozta a Szent Sír kanonokrendnek 1223-ban: „*fratribus sancti Sepulchri de Polonia contulimus terram quandam nomine Laga in Sclavonia, que pertinebat castro Kris perpetuo iure possidendam*”. Később Kalc (ma Gornji Tkalec, Horvátország) település. SMIČ. III. 232–233. (207. sz.); 1225: SMIČ. III. 245–247. (220. sz.) és 247–248. (221. sz.); KRISTÓ 1988A. 312.

⁶ SMIČ. III. 245–246. (220. sz.); KRISTÓ 1988A. 312.

⁷ SMIČ. IV. 284–286. (250. sz.) 1268-ban kőrösi várnépek (Demeter, Márk, Pribk, Chornouch, Pribenuk és rokonaik) IV. Béla király elé perbe hívták Bertalan *comes* fiait: Ábrahámot, Bertalant és Domokost Guztowygh föld harmada ügyében, melyről azt állították, hogy az alperesek jogtalanul elfoglalták. Az uralkodó korábban a földet Bertalan *comes*nek adományozta, és az iktatást végző István szlavónián okleveléből kiderült, hogy az várföld, a rajta élők pedig várnépek. IV. Béla az adományos fiainak tulajdonjogát jóváhagyta, a várnépeket Kőrös vár más földjére való átköltöztésre kötelezte. SMIČ. V. 476–477. (941. sz.) és 477–478. (942. sz.); KRISTÓ 1988A. 312.

⁸ 1318-ban I. Károly király Aba nembeli Soproni Lőrinc fiainak visszaadta „*quandam terram custodum carceris castri nostri Krysiensis*”, mely III. András adományából került apjuk kezébe, de elidegenítették tőlük. 1318. március 29.: SMIČ. VIII. 495–496. (401. sz.); ANJOU-OKLT. V. 45. (85. sz.)

⁹ „*ibi conterminatur (sc. meta terre de Raun) terre pristaldorum castri*” 1238: SMIČ. IV. 72–73. (68. sz.)

¹⁰ KRISTÓ 2003. 78.

vel – a megye minden lakosára kiterjedt. A régi várispánságokhoz tartozó várjobbágyok felett azonban nemcsak az ispán, hanem saját köreiből választott vezetőjük, a *comes terrestris* is joghatósággal rendelkezett. A szlavón várjobbágyok nem csak abban különböznek Drávától északra élő társaiktól, hogy az önállóságuk megőrzésére lehetőséget adó keret, a várispánság körülbelül 100–150 évvel tovább állt fenn, hanem egyéb területen is. Az alábbiakban a két (Drávától északra és délre élő) várjobbágyosság hasonlóságait és különbségeit vizsgálom, elsősorban Kőrös várispánság és a hozzá tartozó várjobbágyok alapján.

A várjobbágyok nemessége mind a Drávától északra, mind attól délre *kötött nemesség* volt, ami annyit jelent, hogy nem élvezték a nemesi jogok összességét, szabadságuk mindössze a kötött jogálláson belül elérhető legmagasabb fokot képviselte.¹¹ Jól foglalta össze Anjou István herceg Mike fia Miklós kőrösi várjobbágy részére 1353-ban kiadott nemesítő oklevele, milyen kötelezettségek terhelték a várjobbágyokat, mi alól mentette fel Miklóst és testvérét a herceg: „*a dicto iobagionatu, honere, seruicio et solucione qualibet ipsius iobagionatus castri*”.¹² A következőkben nézzük meg, hogy a várjobbágyi jogállás elemei – hadakozás, tisztségviselés, adózás és birtoklás¹³ – milyen módon jelentkeznek a kőrösi várjobbágyok között.

1. Hadakozás

Az Aranybulla 1231. évi megújítása szerint a hadakozás a várjobbágyi jogállás jellemzője, katonai szolgálatukra az uralkodó (a szerviensekkel ellentétben) *korlátozás nélkül tarthatott igényt*, nemcsak idegen támadás esetén. Valószínűleg fejéenként terhelte őket a hadba vonulás kötelezettsége.¹⁴ Az Árpád-korból nem ismerünk konkrét adatot, ami a kőrösi várjobbágyok fegyveres szolgálatára vonatkozna. Az Anjou-korban mindössze egyetlen esetben tudjuk bizonyítani, hogy várjobbágy részt vett fegyveres összecsapásban. 1346 tavaszán indult el Nagy Lajos a velenceiek által ostromlott Zára városának felmentésére,¹⁵ seregében harcolt Hahót Miklós szlavón-horvát bán és az általa vezetett fegyveres csapat is („*sub nostro vexillo*”, fogalmaz a bán oklevele), amiben várjobbágyok is helyet kaptak. Ránk maradt Hahót Miklós Zára alatt kelt nemesítő levele az ostrom során nyíllövéstől megsebesült Mike fia Miklós kőrösi várjobbágy részére. A bán „*in persona regia, maiestate et auctoritate eiusdem nobis concessa*” Miklóst, valamint birtokait „*a iobagionatu castri Crisiensis*” felmentette és a királyi szerviensek közé sorozta.¹⁶ A későbbiekből is csak néhány elszórt adatot ismerünk arra nézve, hogy a kőrösi várjobbágyok különféle hadjáratokban vettek részt. 1412-ben például Poljanai (*de Polyana*) György fia

¹¹ ZSOLDOS 1999. 11–13.

¹² 1353. november 27.: SMIČ. XII. 212–213. (158. sz.)

¹³ ZSOLDOS 1999. 45.

¹⁴ ZSOLDOS 1999. 46–47.

¹⁵ KRISTÓ 1988b. 105–109.

¹⁶ 1346. július 6.: SMIČ. XI. 309–310. (231. sz.) A bán oklevelét első ízben Anjou István herceg írja át és erősíti meg 1353. november 27-én, kiterjesztve azt Miklós testvéreire, Gergelyre és leszármazottaira is. SMIČ. XII. 212–213. (158. sz.) A herceg halála után először özvegye, Margit hercegnő, majd pár nap múlva I. Lajos király is átírja és megerősíti a kérdéses oklevelet. 1355. január 20.: SMIČ. XII. 265. p. (201. sz.); 1355. február 2.: SMIČ. XII. 267–268. (203. sz.)

Bálint harcolt Zsigmond Velence ellen vezetett hadjáratában, szolgálataiért ugyanis *dominusa*, Ozorai Pipó nemességét kért számára a királytól.¹⁷

2. Tisztségviselés

Zsoldos Attila idézett munkájában a következő általános várispánsági tisztségviselőket sorolja fel: udvarispán (*curialis comes*), hadnagy (*maior exercitus*), várnagy (*maior castr*), őrnagy (*maior speculatorum*), hirdetőnagy (*maior preconum*), száznagy (*centurio*).¹⁸ Egyetlen olyan tisztségviselőt találunk Kőrösben, akit nem említ, de aki a források alapján a szlavón várispánságok első embere lehetett: *a comes terrestri*. Röviden a következőket lehet elmondani róla: a várjobbágyok maguk közül választották, valószínűleg a közösség legvagyonosabb, legtekintélyesebb tagjai lehettek. A várjobbágyok egymás közötti ügyeiben, valamint a várföldeket érintő ügyekben bírt joghatósággal.¹⁹

Kőrösben a 12. század végén Ysan töltötte be a várispánság élén álló *comes* bírói helyettesének, az udvarispánnak tisztét. Tisztségviselésének körülményeiről semmit sem tudunk, Kalán pécsi püspök *pristaldus*aként bukkan fel egy oklevélben.²⁰ Hivatali utódját mintegy fél évszázad múlva, 1249-ből ismerjük Perko személyében.²¹

A Drávától északra a várszervezet *legtekintélyesebb tisztségviselője a hadnagy volt*, aki a várispánsági népek hadakozóinak elöljárójaként vált idővel a várszervezeti népek legfontosabb, legtekintélyesebb tisztségviselőjévé.²² Tisztségéről a Kőrösre vonatkozó forrásaink hallgatnak. Az adatok alapján nyilvánvaló, hogy a kőrösi várszervezet legtekintélyesebb tisztségviselője a *comes terrestri* volt.²³

A hadnagyhoz hasonlóan sem az Árpád-kori, sem pedig a későbbi időre vonatkozó forrásanyagban nem találkozunk a várnagy tisztségével.²⁴

A kőrösi várszervezet száznagyának első említése 1249-ből való, jöllehet a Zulga *centurio* neve mellett olvasható *quondam* kitétel a tisztség korábbi betöltésére utal.²⁵ 1279-ből pedig Jakab *centuriót* ismerjük.²⁶ A forrásanyagban nem maradt ránk egy időből több százados neve, azonban nem valószínű, hogy Kőrös várispánság várnépei egy századba tartoztak volna, hiszen a leggyakrabban a magyarországi várispánságok esetében is csak egy százados neve ismert egy időből.²⁷ Szerepéről és feladatairól semmilyen adatot nem őriztek meg a források, csak feltételezni tudjuk, hogy a Drávától északra fekvő várispánságok *centuriói*hoz hasonlóan részt vett a

¹⁷ 1412. december 8.: DF. 230 922.; ZsO. III. 3051. sz.

¹⁸ ZSOLDOS 1999. 57–65. (Az őrnagyot és a hirdetőnagyot itt nem vettem számításba.)

¹⁹ Tevékenységéről lásd B. HALÁSZ 2011.; B. HALÁSZ 2010. 13–20. Egy 1238-as oklevélben rögzített határjárás szerint a kérdéses birtok szomszédos volt a vár *pristaldus*ainak földjével. Ez az egyetlen adatunk arra nézve, hogy a poroszlókat nem esetenként jelölték ki, hanem állandóan egy bizonyos körből választották őket. SMIČ. IV. 72–73. (68. sz.)

²⁰ SMIČ. II. 265. (250. sz.); KRISTÓ 1988A. 312.

²¹ SMIČ. IV. 397–399. (351. sz.); KRISTÓ 1988A. 312.

²² ZSOLDOS 1999. 60.

²³ SMIČ. II. 265. (250. sz.); KRISTÓ 1988A. 312.

²⁴ Kőrös várát nem említi adattárában sem Fügedi Erik. (FÜGEDİ 1977.), sem Engel Pál. (ENGEL 2001.)

²⁵ SMIČ. IV. 397–399. (351. sz.); KRISTÓ 1988A. 312.

²⁶ 1279. március 20.: SMIČ. VI. 278–279. (243. sz.)

²⁷ ZSOLDOS 1999. 69.

munkaszervezésben, az adószedésben és a bíraskodásban is, valamint szerepel lehetett a „várnépbeliek személyének és kötelezettségeinek számon tartása terén is”.²⁸

Körösből egyedül a *comes terrestres*ek listáját ismerjük, jöllehet azt is meg lehetőségen hiányosan.²⁹ Nincs adatunk arra, hogy ugyanaz a személy több tisztséget viselt volna egymás után, azonban arra igen, hogy egy tisztséget ugyanaz a személy többször is betöltött: Iván fia Demeter, Mindszenti Miklós fia Ádám és Poljanai Balázs fia Bálint több alkalommal volt *comes terrestis*.³⁰

A várjobbágyságok részt vettek a megye életében, a várszervezeti tisztségek ellátásán túl gyakran szerepelnek megyei emberként,³¹ alkalmanként birtokok becslésénél működtek közre. A 13. században sok esetben volt, illetve hivatalban lévő *comes terrestres*ek végezték a birtokok becslését,³² de a 14. században is találkozunk hasonló szerepben feltűnő volt várkerületi előljárókkal.³³

Szintén a várjobbágyságok megyei közéletben való szereplésére világít rá egy érdekes eset. 1329-ben János rojcsai ispán és kaproncai várnagy egy oklevél-és pecséthamisító fölött ült törvényt, bírótársai között említi Vidis *comest*, Voycheek fia Egyedet és Ladina fia Ivánt, mint Körös megyébe való nemeseket („*nobilibus de provincia Crisiensis*”).³⁴ Közülük Vidis minden bizonnyal azonos a *comes terrestis* tisztségét 1317-ben betöltő Vidusszal.³⁵ Voycheek fia Egyed pedig több ízben működött közre birtokok becslésénél.³⁶ A megyei közéletben való részvétel hozta közel a várjobbágyságok számára a familiaritást, amit *joggal sorolhatunk a várszervezetet bomlasztó tényezők közé*.³⁷ Körösből egy konkrét adatot ismerünk arra, hogy várjobbágyság egy nagyúr magánfamíliájának tagjává vált. 1412-ben Ozorai Pipó temesi és sókamaraipán kérte Zsigmond királyt, hogy az akkor folyó, Velence ellen viselt hadjáratban mutatott érdemeiért mentse fel familiárisát, Poljanai György fia Bálintot, valamint testvérét: Pált Körös vár szolgálata alól. A familiárisi kötelék valamikor 1412 előtt jött létre Ozorai Pipó és Bálint között, közelebből nem ismert időpontban.³⁸

3. Adózás

Ebben a kérdésében nyilvánul meg *legélesebben*, hogy a magyarországi és a drávántúli várjobbágyságok helyzete eltérő volt. Míg a Drávától északra élő várjobb-

²⁸ ZSOLDOS 1999. 65.

²⁹ Listájukat lásd B. HALÁSZ 2011.; B. HALÁSZ 2010.

³⁰ Iván fia Demeter 1330-ban és 1340-ben (B. HALÁSZ 2011.), Poljanai Balázs fia Bálint 1407–1409, 1413–1414 között, 1418-ban és 1430-ban, Mindszenti Miklós fia Ádám pedig 1411-ben és 1416–1417 között volt *comes terrestis*. B. HALÁSZ 2010. 19.

³¹ 1334. jún. 28. (SMIC. X. 173–176. (115. sz.))

³² Pl. Prelsa, 1249. július 18.: SMIC. IV. 397–399. (351. sz.)

³³ Pl. Vid *comes*, 1339. május 23.: DL 99 979.; ANJOU-OKLT. XXIII. 151–152. (301. sz.)

³⁴ 1329. március 28.: DF 228 441.; ANJOU-OKLT. XIII. 99. (157. sz.)

³⁵ 1317. július 1.: DF 286 093.; ANJOU-OKLT. IV. 196. (519. sz.)

³⁶ 1330. május 21.: SMIC. IX. 515–516. (421. sz.); ANJOU-OKLT. XIV. 186–187. (298. sz.) 1339. május 23.: DL 99 979.; ANJOU-OKLT. XXIII. 151–152. (301. sz.)

³⁷ ZSOLDOS 1999. 54–57.

³⁸ Az oklevél nem nevezi meg a várat, aminek szolgálata alól felmentést kaptak, mivel azonban Poljanai névvel kizárólag Körös várának várjobbágyságai között találkozunk és a család birtokai is Körös megyében helyezkedtek el, csak arra gondolhatunk, hogy a nemesítettek Körös várának jobbágyságai voltak. 1412. december 8.: DF 230 922.; ZsO III. 3051. sz.

bágyok mentesek voltak az adóterhek alól, melyet azonban a várszervezet alárendelt szolgáltató népei fizettek,³⁹ addig a szlavón várjobbágyokat kezdettől fogva terhelte valamiféle adófizetési kötelezettség. 1279-ben Budou fia Budilo más körösi várjobbágyokkal öröklött földjük egy részét (*de terra ipsos titulo hereditario contingent ... quandam particulam*) eladta Esse comesnek és fiának: Tamás mesternek, azon kötelezettségek és szolgálatok nélkül, melyeket a földrészt után adni szoktak („*sine debitis et seruiciis de eadem particula dari et exhiberi consuetis*”).⁴⁰ A fizetendőkről ekkor semmi konkrétabbat nem tudunk meg (mikor és mennyit kellett fizetni, pénzben vagy természetben kellett-e leróni).

A 14. században nem értesülünk arról, hogy a körösi várjobbágyokat bármiféle adózási kötelezettség terhelte volna,⁴¹ de bizonyosan volt ilyen, hiszen már a 15. század elején is nyomára bukkanunk. Az oklevelekben minden esetben a „*datum et servitium*”, illetve ennek ragozott formái szerepelnek az adóterhekkel kapcsolatban. Balázs fia Bálint körösi *comes terrestris* 1408 nyarán kelt okleveléből tudjuk, hogy a Hegen nemzetség több tagja szorongató szükségük és különösképpen az adók miatt („*pro quibusdam ipsorum necessitatibus nunc ad presens ipsos urgentibus, specialiter propter asidua datia et servitia*”) adtak el egy szántóföldrészt minden tartozékával és haszonvételével együtt nemzetségtársaiknak, Mihály fiainak, Máténak és Fábiánnak. Ugyanezen oklevél szerint Mihály fiai a Hegen nembeli János fia Fülöptől is megvásárolták annak 5 barázdáját (*sulcos*), de az eladó kikötötte, hogy a vevők minden évben adózáskor 10 dénárral legyenek segítségére (*adiuvare*). Az oklevélből az is kiderül, hogy a Hegen nemzetségen belül ősszel, Szent Márton napkor volt szokás fizetni az adót.⁴² Szintén a Hegen nemzetségből származott az a Bálint fia Iván is, aki testvérel és fiával együtt 1418-ban adta el egy erdőrészüket, és egyúttal kikötötte, hogy évente két dénárt tartoznak nekik fizetni („*ratione dationum... in adiutorium dationum*”).⁴³ 1409-ben Pál fia Máté várnemes a *comes terrestris* előtt eladta Salamunouc⁴⁴ falu határában fekvő minden birtokrészét, annak tartozékaival együtt („*necnon datio et servitio... de eisdem inter generationem provenire debendo*”).⁴⁵ 1411-ben Ceuth nembeli Adorján fia Benedek és fia Tamás eladták birtokrészüket Fábián deáknak „*simulcum datio et servitio ... de eisdem inter generationem provenire debendo*”.⁴⁶ 1414-ben Balázs fia Bálint *comes terrestris* előtt Márk fia Péter fiai és unokái kiadták a leánynegyedet Egyed fia Péter lányainak

³⁹ ZSOLDOS 1999. 72–77.

⁴⁰ 1279. március 20.: SMIČ. VI. 289–290. (243. sz.)

⁴¹ A korszakban a nagykemléki várjobbágyok köréből értesülünk ilyenről. Anjou István herceg Lubizlaus fia Iván fia Lepsech részére adományozott bizonyos szolgálatokkal terhelt birtokot, melynek azonban sem nagysága, sem minősége nem maradt ránk. Lepsech 1355-ben Nagykemlék hatósága előtt kijelentette, hogy rokonát Ozul fia Balázst „*assumpsisse in fratrem adoptium et de quadam sua possessione Lubeuschicha... directam dimidium partem dedisse tradidisse et assignasse ac statuisset eidem... Blasio filio Ozul... de qua possessione de omnibus daciis et serviciis mediam partem solvet dictus Lepsech et residuum mediam partem solvet dictus Blasius*.” 1355. április 28.: SMIČ. XII. 289–290. (218. sz.)

⁴² 1408. június 13.: DL 38 716.; ZsO II. 6156. sz.

⁴³ 1418. április 6.: DL 38 722.; ZsO VI. 1724. sz.

⁴⁴ Ma Šalamunovec, Horvátország.

⁴⁵ 1409. január 16.: DL 35 350. Tartalmában ugyanaz Mindszenti Miklós fia Ádám *comes terrestris* 1411. július 8-án kelt oklevele: DF 279 535.; ZsO III. 663. sz.

⁴⁶ 1411. július 2.: DF 282 396.; ZsO III. 637. sz.

és leszármazottaiknak. A birtokrészekkel együtt a velük járó adóterhek teljesítése is az új tulajdonosokra hárult a továbbiakban.⁴⁷ 1430-ban Bangor asszony, Barnabás fia György, valamint Miklós fia Tamás és lánya: Margit a *comes terrestris*től birtokaik meghatározását és iktatását kérték. János fia György *comes terrestris* kiküldte embereit, akik visszatérve jelentették, hogy a kérdéses birtokokat bejárták, a szükséges helyeken új határjeleket emeltek, majd minden tartozékukkal és haszonvételükkel, „*simulcum datiis et serviciis... de eisdem inter generationibus provenire debendis*” iktatták a kérelmezők részére.⁴⁸

A fenti adatok alapján úgy tűnik, hogy a várjobbágyság a birtokukban lévő föld után fizették az adót.⁴⁹ Ha a várnemes eladta ingatlanát, akkor az azt terhelő adót általában az új tulajdonosnak kellett vállalnia. A birtok adóterhek nélküli eladására a fentebb idézett 1279-es oklevélen kívül csak a 15. századból ismerünk példát. 1416-ban Fábíán deák a *comes terrestris* előtt kijelentette, hogy eladta Márton Gragena-i plébánosnak az 1411-ben Ceuth nembeli Adorján fia Benedektől és annak fiától: Tamástól vásárolt birtokát („*absque omni dacio et collecta inter generatione de eidem provenire debendo que ad alias portiones suas possessionarias extra amministrare assumpsisset*”).⁵⁰

4. Birtoklás

A várjobbágyság földbirtokosok voltak, azonban mivel személyüket *propriusi* függés fűzte a várszervezethez, amit önkényesen nem szakíthattak meg, személyük és javaik felett érvényesült a király főtulajdonosi hatalma.⁵¹ A forrásokban nem maradt nyoma annak, hogy a körösi várjobbágyság földjét az uralkodó akár velük, akár nélkülük eladományozta volna, ugyanakkor a várföldek elidegenítésére már a 13. század elejéről van adatunk.⁵² Amikor azonban a körösi várnépek közé tartozók földjét 1268-ban IV. Béla eladományozta, magukat a várnépeket a vár alá tartozó más földre költözésre kötelezte.⁵³ A magyarországi várjobbágysághoz hasonlóan a körösi várjobbágyság birtokai is apáról-fiúra szálltak minden külön jogi aktus

⁴⁷ A birtokrészeket „*cum omnibus earum utilitatibus videlicet terris arabilibus ... necnon datio et servitio... de eisdem inter generationem provenire debendo*” kapták meg Péter lányai és unokái. 1414. január 17.: DL 35 402.; ZsO IV. 1593. sz.

⁴⁸ 1430. március 31.: DL 38 718.

⁴⁹ BÓNIS 2003. 249.

⁵⁰ 1416. június 19.: DF 282 404.; ZsO V. 2040. sz. Egyértelműen nem lehet kijelenteni, hogy a várjobbágy által fizetett terhek alól akkor mentesült a föld új tulajdonosa, ha más státusú volt, hiszen az esetek egy részében a vevők állása nem dönthető el.

⁵¹ ZSOLDOS 1999. 45–46. A várjobbágyság maguk is földesurak voltak, birtokaikon jobbágyságok éltek. Pál fia Máté várjobbágy 1408-ban egy pusztát jobbágytelkére adta el („*unam sessionem iobagionalem suam nunc habitatoribus destitutam*”). 1408. április 18.: DF 279 535. A várjobbágyság birtokaikon telepített szőlők után bevételekkel bírtak. Pál fia Máté várjobbágy szükségleteire Tamás fia Ferenc körösi polgár pénzt költött, az összeget Máté nem tudta visszafizetni. A tartozás fejében a Demeter fia Balázssal közös birtokán, a Kokosynch hegyen fekvő két szőlőből származó bevételeket átengedte Ferencnek, aki a szőlőket korábban megvásárolta. 1407. április 2.: DF 279 535.

⁵² 1223: SMIČ. III. 232–233. (207. sz.) A 13. század közepéről van néhány olyan adatunk, melyekről nem dönthető el egyértelműen, hogy várjobbágyság vagy várnépek birtokának eladományozásáról van szó. 1244: SMIČ. IV. 223–226. (201. sz.); 1266: SMIČ. XI. 484–486. (365. sz.)

⁵³ 1268. október 13. előtt: SMIČ. V. 476–477. (941. sz.) Béla herceg 1268. évi oklevele ugyanerről: SMIČ. V. 477–478. (942. sz.)

nélkül. Mind a Drávától északra, mint pedig délre fekvő várispánságok anyagában többször találkozunk olyan földdel, amelyet egy várjobbágy fiának vagy fiainak birtokaként jelölnek, mely csak a szakadatlan birtoklás esetén volt alkalmas az azonosításra.⁵⁴ A körösi várjobbágy-nemzetségek földjüknek legalább egy részét még a 15. században is közösen bírták. 1408-ban Balázs fia Bálint *comes terrestris* előtt megjelent a Hegen nem nyolc tagja és a közösen bírt, őseiktől rájuk származott birtok meghatározását kérték.⁵⁵ A várjobbágy-nemzetségek tagjai egy idő után szükségét érezték a birtokközösség megbontásának. Első ízben egy kiscsaládi birtokosztályról értesülünk. 1354-ben Petőc fia János körösi ispán és a megye szolgabírái írásba foglalták a Máté nembeli Demeter fiai: István és Miklós birtokosztályát. Az osztozkodás során nemzetségük tagjaival szemben szavatosságot vállaltak egymásért.⁵⁶ Az első nemzetségi körben végrehajtott birtokosztály szintén a Máté nemhez kötődik. 1380-ban a nemzetség két ága (Demeter-és Fábíán-ág), összesen 13 személy osztozik meg birtokaikon. Ebben az esetben a család két ágának összetartozását nem tudjuk rekonstruálni a rendelkezésre álló adatok alapján.⁵⁷

Az adatok szerint a várjobbágyok a kezükön lévő birtokokat a 13. század második felében elkezdték elidegeníteni. Az eladott birtokok jogi helyzete nem minden esetben tisztázott, a források egy részében csak annyit tudunk meg, hogy az eladásra került föld a várjobbágyokat illette meg,⁵⁸ máskor azonban konkrétan meg tudjuk mondani, milyen jogcímen volt az eladók birtokában.⁵⁹ Azonban minden birtokukat szabadon adták-vették, anélkül, hogy nyoma maradt volna a királyi, hercegi vagy báni beleegyezésnek. Általánosan elmondható, hogy az új tulajdonos váltalta a földre nehezedő terheket.⁶⁰ Az Árpád-korban az ügylet tárgya mindig csak egy része volt a birtoknak (fele, harmada, stb.),⁶¹ az eladás okát azonban nem adják meg az oklevelek. A 14. században – a leánynegyedként való elidegenítésen kívül – szintén nem tudjuk, mi motiválta a várjobbágyokat birtokuk egy részének eladására. Ekkor értesülünk először arról azonban, hogy egy teljes birtok gazdát cserélt, igaz két részletben. 1339 előtt Zkorona várjobbágy eladta örökölt földjének felét Iván fia Demeternek és testvéreinek, majd 1339-ben fia Dragun és unokái a föld másik részét idegenítették el, ugyanazon Demeternek és fiainak.⁶²

A vagyoni differenciálódás a 14. században már erőre kapott, de csak a 15. században szól több oklevél várjobbágy-családok szükségéről. A szegényedő várjobbágyok először birtokuk egy részét bocsátották áruba, ha pedig később is szüksé-

⁵⁴ ZSOLDOS 1999. 130.; Pl. 1377. március 17.: DL 38 713.

⁵⁵ 1408. május 7.: DL 38 717.

⁵⁶ 1354. március 30.: DL 100 058.

⁵⁷ 1380. november 4.: DL 100 177.

⁵⁸ Pl. Rodym fia Jacus, Rodch fia Pezek, Golob, Cheporna és rokonaik eladták „*porciones terre eorum ipsos contingentes*” Pezk *comes* fia Máténak. 1276. szeptember 23.: SMIČ. VI. 174–175. (161. sz.)

⁵⁹ 1277-ben Visebor fiai: Grobyna és Ratk öröklött földjük egy részét (*quandam partem terre eorum hereditarie*) eladták Pezk *comes* fia Máténak. 1277. április 25.: SMIČ. VI. 198–199. (180. sz.) Hasonlóan öröklött földjüket adják el a császári káptalan előtt Zlobk fia Máté és társai 1279-ben Esse *comes* fia Tamás mesternek. 1279. március 20.: SMIČ. VI. 289–290. (243. sz.) A *terra hereditaria* kérdéséhez: ZSOLDOS 1999. 142–157.

⁶⁰ Lásd az előző (Adózás) részt. Bónis úgy vélte, hogy az uralkodó a legtöbb esetben beleegyezett az elidegenítésbe, de az új tulajdonosnak át kellett vennie a földre nehezedő szolgálatot. BÓNIS 2003. 249.

⁶¹ Pl. 1277. április 25. SMIČ. VI. 198–199. (180. sz.)

⁶² 1339. május 23.: DL 99 979.; ANJOU-OKLT. XXIII. 151–152. (301. sz.)

gük volt készpénzre, az ingatlan többi részét is eladták.⁶³ Az ilyen esetekben nem maradt ránk adat arra nézve, hogy az eladók a teljes birtokuktól váltak-e meg kényszerűségből, vagy még más ingatlan(ok) is volt(ak) a kezükön, ami(k) biztosította(k) a várjobbági státus anyagi hátterét. A 15. század elején kezdtek az ingatlan eladásának okaként a tulajdonos szorongató szükségét megjelölni,⁶⁴ 1437-ben már egyenesen szegénységről (*egestas, inops*) beszélnek.⁶⁵

A várjobbagság körében is érvényesült a középkori magyar öröklési jog egyik jellemző vonása, a leánynegyed intézménye, *azonban nem teljesen a megszokott formában*.⁶⁶ A források alapján úgy tűnik, hogy a leánynegyedet minden esetben természetben adták ki. 1358-ban Salamon és felesége: Berus asszony végrendeletét foglalta írásba Nagy Pál körösi ispán és Demeter fia Miklós *comes terrestris*, amiből kiderült, hogy birtokaikat eladták Ink fia János fia János fia Dénesnek, azzal a kikötéssel, hogy életükben még használhassák a birtokot, fenntartva Katalin és Anthola nevű lányaik leánynegyedét.⁶⁷ 1361-ben László fia Miklós fiai kiadták nővérük, Miccarca leánynegyedét sógoruknak, Gurgen fia Pálnak.⁶⁸ 1377-ben Ladina fiai és unokái adták ki a leánynegyedet nővérük, illetve nagynénjük: Dempa asszony fiainak.⁶⁹ A birtokkal az asszony és egyenes ági leszármazottai szabadon rendelkezhetek (eladhatták, zálogba teheték), nem volt szükség hozzá a nemzetségtagok beleegyezésére, sem királyi vagy báni jóváhagyásra. 1385-ben Blizna-i László fia Dezső és felesége: Chala asszony végrendelezett a *comes terrestris* színe előtt, az asszony apjától és bátyjától kapott birtokrészük felől, azt Chala unokaöccsére hagyva magtalan haláluk esetére.⁷⁰ 1394-ben Péter fia István körösi *comes terrestris* színe előtt Jakab fia Gergenus lányai: Erzsébet, Katalin és Belka anyjuktól leánynegyedként rájuk maradt birtokrészüket eladták Dénes fia Tamásnak, valamint fiainak és unokáinak.⁷¹ Valószínűleg leánynegyed címen tartott igényt a Hegen nembeli Ladina fia Iván lánya: Wratha asszony lánya: Anna is a nemzetség más tagjaival közösen bírt birtokra.⁷²

Az öröklés, vásárlás és leánynegyed címen kívül a várjobbagyok még zálogként tarthattak birtokokat. A zálogba adáshoz vagy a szomszédosok és az osztályos atyafiak beleegyezésére, vagy szavatosság vállalására volt szükség.⁷³ A *comes terrestris* tisztségét viselő várjobbagyok hozzájuthattak még a jószágvesztésre ítélt birtokainak kétharmad részéhez is, ami a bírót illette meg. 1340-ben Pál bán fia Ist-

⁶³ 1330. május 21.: SMC. IX. 515–516. (421. sz.); ANJOU-OKLT. XIV. 186–187. (298. sz.)

⁶⁴ 1423-ban Adorján fia Pál zálogosította el 6 dénárpenzáért Louka nevű szántóföldjét Miklós fia Pál deáknak, 1425-ben pedig a Hegen nembeli Antal fia Simon zálogosította el szomszédos földjét Pál deák feleségének 3 dénárpenzáért. Az okot mind a két oklevélben a tulajdonosokat szorongató szükségben jelölték meg („*pro quibusdam suis necessitatibus ad presens urgentibus*”). 1423. április 5.: DF 231 035.; ZsO X. 357. sz.; 1425. május 16.: DF 231 071.

⁶⁵ 1437. augusztus 10.: DF 218 734.

⁶⁶ ECKHART 2000. 303–304. Nem maradt fenn olyan eset, amikor a lány nem fekvő jószágban kapta meg a leánynegyedet.

⁶⁷ 1356. szeptember 20.: DF 233 160.

⁶⁸ 1361. február 23.: DF 282 341.

⁶⁹ 1377. március 17.: DL 38 713.

⁷⁰ 1385. március 25.: DL 100 260.

⁷¹ 1394. június 17.: DL 35 271.; SMC. XVII. 602–603. (421. sz.); ZsO I. 3520. sz.

⁷² 1408. május 7.: DL 38 717.

⁷³ 1425. május 16.: DF 231 071. (szavatosság); 1423. április 5.: DF 231 035.; ZsO X. 57. sz. (beleegyezés)

ván körösi ispán és Iván fia Demeter comes terrestris színe előtt Máté fia Mike volt comes terrestris hatalmaskodás miatt bevádolta Márton fia Lukácsot. Miután a felhozott vádak igaznak bizonyultak, a comes és a comes terrestris bírótársaikkal együtt Lukácsot jószágvesztésre ítélte és birtokainak egyharmada Mikét illette meg. Arról, hogy Pál bán fia István és Iván fia Demeter milyen arányban osztozott meg a nekik jutó kétharmadon, nincs tudomásunk.⁷⁴ Még egy címen juthattak birtokhoz a várjobbágyok: *adományképpen*. Azonban *nem maradt fenn* olyan forrásunk, melyben az uralkodó körösi várjobbágyot részesített volna birtokadományban.

Ahogy fentebb láttuk, a körösi várjobbágyok jogállása a Drávától északra élő társaikéhoz képest néhány vonásában eltérő volt. Ahhoz azonban, hogy a szlavóniai várszervezetről teljes képet kapjunk, szükség van a többi várispánság és a hozzájuk tartozó várjobbágyok egyedi jellegzetességeinek feltárására is.

BIBLIOGRÁFIA

- ANJOU-OKLT. = *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. Főszerk. KRISTÓ GYULA–ALMÁSI TIBOR. Budapest–Szeged, 1990–.
- BÓNIS 2003. = BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Budapest, 2003.
- CSÁNKI 1893. = CSÁNKI DEZSŐ: *Körösmegye a XV-ik században*. Budapest, 1893.
- DF = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár.
- ECKHART 2000. = ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk. MEZEY BARNA. Budapest, 2000.
- ENGEL 2001. = ENGEL PÁL: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*. MTA Történettudományi Intézete. 2001. (CD-ROM).
- FÜGEDI 1977. = FÜGEDI ERIK: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Budapest, 1977.
- B. HALÁSZ 2010. = B. HALÁSZ ÉVA: A körösi comes terrestrisek tevékenysége a XV. században. In: „Fons, skepsis, lex”. *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk.: ALMÁSI TIBOR–RÉVÉSZ ÉVA–SZABADOS GYÖRGY. Szeged, 2010.
- B. HALÁSZ 2011. = B. HALÁSZ ÉVA: Adalékok a körösi comes terrestrisek tevékenységéhez a 14. században. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 132 (2011) 37–50.
- IVÁNYI 1931. = IVÁNYI BÉLA: *A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára*. Szeged, 1931.
- KRISTÓ 1988A. = KRISTÓ GYULA: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988.
- KRISTÓ 1988B. = KRISTÓ GYULA: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest, 1988.
- KRISTÓ 2003. = KRISTÓ GYULA: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19. Szeged, 2003.
- MÁLYUSZ 1984. = MÁLYUSZ ELEMÉR: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984.

⁷⁴ 1340. szeptember 23.: DL 35 864.; SMIČ. X. 576–578. (405. sz.); ANJOU-OKLT. XXIV. 253–254. (557. sz.)

- NÓGRÁDY 2001. = NÓGRÁDY ÁRPÁD: A Szerdahelyiek és a rojcsai prédiálisok. *Történelmi Szemle* 43 (2001) 73–82.
- PESTY 1882. = PESTY FRIGYES: *A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században*. Budapest, 1882.
- SMIČ. = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatie ac Slavonie. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. I–XVII*. Eds. KOSTRENCIĆ, MARKO–SMIČIKLAS, TADIJA. Zagrabiae, 1904–1981.
- ZSO = *Zsigmondkori oklevéltár I–VIII*. Összeáll. BORSA IVÁN–MÁLYUSZ ELEMÉR–NEUMANN TIBOR–C. TÓTH NORBERT. Budapest, 1951–.
- ZSOLDOS 1999. = ZSOLDOS ATTILA: *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26. Budapest, 1999.

B. HALÁSZ, ÉVA

The Nobiles Iobagiones Castri of County Križevci in the 13–15th Centuries

The paper analyses the status of the *nobiles iobagiones castri* in the 14th century in Sclavonia, in the county Križevci. The nobility of the *nobiles iobagiones castri* wasn't complete. They gave military service to the king as abroad as in the homeland. Before 1526 we know only some mentions about the military service of the *nobiles iobagiones* of Križevci. The *nobiles iobagiones* had their own officers in every *comitatus*: *curialis comes*, *maior exercitus*, *maior castri*, *centurio*, *comes terrestris* etc., but county Križevci didn't have any *maior exercitus* and *maior castri*. The *comes terrestris* was the most important officer. He was the head of the *comitatus*. He was elected by the others *iobagiones castri* and he was the most considerable member of the community. The most important difference between the *nobiles iobagiones castri* in Križevci and the *nobiles iobagiones castri* living north of river Drava was that the *nobiles iobagiones castri* in Križevci paid tax on land. The *nobiles iobagiones* had their own land, and they could buy, inherit, receive lands.